

Ermitaż nad Tagiem. Maria Danilewicz-Zielińska.

Maria Danilewicz-Zielińska, po osiedleniu się w Portugalii, w pobliżu Lizbony, nazywana „Latarnikiem w Feijó”, fot. Ludomir Danilewicz, ze zbiorów Stanisława S. Niciei.

Florian Śmieja

W emigracyjnym polskim Londynie lat wojennych i powojennych roiło się od instytucji i ludzi. Byli też ludzie-instytucje. Jedną z niekwestionowanych osób tego rodzaju była Maria Danilewiczowa, energiczna kierowniczka Biblioteki Polskiej w dzielnicy Kensington, wysoka, przystojna blondyna, cieszyła się respektem i sympatią wielu czytelników. Pewnie do wszystkich klientów i petentów biblioteki podchodziła życzliwie, ale młodych, a szczególnie adeptów pióra, hołubiła najcieplej. Podsuwała im lekturę, chętnie radziła, czytała ich pierwsze utwory, służyła opinią, promowała ich na łamach prasy, wymieniała w swoich wystąpieniach publicznych.

Kiedy w latach pięćdziesiątych pojawiły się w Londynie polskie pisma młodzieży akademickiej, znalazły w pani Marii gorliwą orędowniczkę i sympatyczkę, a nawet chętną współpracowniczkę, autorkę wczesnego szkicu o literaturze emigracyjnej.

Poznaliśmy ją ponadto i ceniliśmy jako prelegentkę i autorkę licznych artykułów w czasopismach literackich, wreszcie jako prozaika, twórcę opowiadań i powieści, także jako krytyka piszącego wnikliwie szkice.

Urodzona 29 maja 1907 roku w Aleksandrowie Kujawskim Maria Ludwika Markowska studiowała polonistykę na Uniwersytecie Warszawskim uzyskując magisterium w 1929 roku. O krajobrazie dzieciństwa wspomniała później w jednym z listów. Pocieszała mnie w nim po jakiejś literackiej utarczce.

Łobodowskim przejął się Pan więcej ode mnie. Ja nie traktuję go poważnie i nawet nie trudzę się, by mu odpowiadać, choć popełnił kilka zasadniczych pomyłek. Przypisał mnie np. do Włocławka, a ja - choć urodzona na Kujawach -

byłam w tym zacnym grodzie nadwiślańskim niespełna trzy lata w końcowych klasach gimnazjum, a wakacje spędzałam na obozach harcerskich pod nosem Łobodowskiego, bo w Zwierzyńcu Ordynackim w pobliżu Zamościa. Na dodatek Ojciec mój wychowywał się w Lublinie i tam kończył gimnazjum. Wyrosłam więc nie tylko w zasięgu miazmatów kujawskich. To raczej... Prymas Wyszyński, Pietrkiewicz, Kuncewiczowa, Nowakowski (Zygmunt, przyp. FS), a także Tadeusz Nowakowski związani byli z Włocławkiem. Katedra, której się oberwało, że jest neogotycka, jest autentycznym zabytkiem z XIV w. itd. (To odżegnywanie się od zażyłości z Włocławkiem nie przeszkodziło w tym, że została honorowym obywatelem miasta Włocławka).

Do wybuchu wojny w 1939 roku pracowała w Bibliotece Narodowej. Opuściwszy Polskę przez trzy lata przebywała we Francji, a następnie przez Lizbonę dotarła do Anglii. Wróciła tam do bibliotekarstwa i do roku 1972 prowadziła Bibliotekę Polską. Współpracowała z pismami polskimi i brytyjskimi drukując głównie prace bibliotekoznawcze i bibliograficzne, także katalogi wystaw, przyczynki naukowe i teksty literackie.

W roku 1953 tomem opowiadań „Blisko i daleko” zadebiutowała jako prozaik. Trzy lata później również w wydawnictwie Veritas ukazała się jej powieść „Dom”. W roku 1960 wyszedł tom szkiców literackich „Pierścień z Herkulanum i płaszcz pokutnicy”.

Jej długoletnie zainteresowanie piśmiennictwem emigracyjnym zaowocowało, po szeregu próbnych prac, książką „Szkice o literaturze emigracyjnej” w roku 1978, wydane powtórnie w Paryżu, a następnie poszerzone w Polsce w Ossolineum. W 1992 wyszedł w Warszawie zbiór szkiców literackich i historycznych „Próby przywołań”. Posypały się różne inne publikacje i wznowienia.

Po przejściu na emeryturę i przeniesieniu się po śmierci męża do Portugalii jej aktywność, teraz już Zielińskiej (wyszła powtórnie za mąż), nie osłabła. Nie zamknęła się w ślicznym domku pod Lizboną którego białe ściany obwieszane były starymi mapami Polski oraz kopiami listów królów polskich, wśród wieczniezielonych aromatycznych krzewów i kwiatów, choć sprawiały jej wiele radości. Komentując kiedyś moje fotografie przysłane z Kanady, śnieg i niska roślinność dodała:

[...] u mnie pod samym oknem kwitnie hibiscus, a w ogrodzie szaleją nasturcje i

nagietki i jakieś kwiatowe odmiany bardzo urodziwych słoneczników hodowanych dla piękności kwiatów.

Jej ulubionymi kwiatami były fuksje. W innym liście pisała, że patrząc ze swojego okna

[...] podziwiam czerwono-fioletowe fuksje, które w tym roku oszalały i uginają się pod ciężarem kwiatów. Nazywają się ładnie po portugalsku: „brincos de princesa” (klejnociki księżniczki - FS). W pobliżu kwitną nagietki - nasze polskie nagietki - portugalska nazwa „maravilhas” trafiła do „Księcia Niezłomnego” - Słowacki ich nie utożsamiał, a brzmienie nazwy mu się najwidoczniej podobało.

Choć mieszkała w Portugalii, nadal uczestniczyła w jury nagród pisarskich. Tak motywowała wybór jednego z nagrodzonych Nagrodą Kościelskich poety:

Nagrodę emigracyjną otrzymał Bolesław Kобрzyński, autentysta, autor wierszy wojennych, od lat przebywający w szpitalu. Nagroda umożliwi przypomnienie jego twórczości, wczorajszej - to prawda, ale korzystnie odcinającej się od tradycyjnych wierszy wojennych pisanych przy biurku przez przysięgłych cywilów.

Ten szpital odwiedziłem kiedyś na zaproszenie poety Bronisława Przyłuskiego. Wśród słuchaczy był również Kобрzyński. Zabierał głos bardzo interesująco, potem mnie odprowadził do autobusu. Wtedy dopiero objawiły się jego lęki i ukazała przyczyna jego hospitalizacji. Korespondowaliśmy trochę. On mi przysyłał długie, pięknie kaligrafowane wiersze, których pisał dużo. Ja mu dostarczałem papieru i znaczków.

Więści nadchodzące z samotni pani Marii niekiedy potrafiły zadziwić. Zakomunikowała raz takie spostrzeżenie:

Czy zauważył Pan, że w r.1989-91 wydarzyło się coś ze wszech miar godnego uwagi, co i Pana bezpośrednio dotyczy. Prawie równocześnie, w odstępach paru miesięcy, mimo trudnych warunków wydawniczych pojawiły się „Wiatr z innej strony” Bogdana Czaykowskiego, „Niespodziewane żywoty” Jana Darowskiego, co najmniej dwa tomiki Bolesława Taborskiego (“Szekspir” i „Polityka”),

„Jesień” Adama Czerniawskiego - a niewiele wcześniej zebrane wiersze Zmarłych Ławrynowicza i Gniatczyńskiego. Do tego trzeba dodać działalność na pokrewnych polach: Jerzego Sity jako wydawcy i Taborskiego w BBC („Sztuka nad Tamizą”). Obserwując to zjawisko dochodzę do wniosku, że stoimy wobec „powtórnego debiutu” czy renesansu grupy poetów londyńskich. Jest to zjawisko na miarę „wybuchu” twórczości Skamandrytów w 1939/40. Może mi Pan odpowiedzieć, że niektórzy wymienieni pisali i publikowali „ciurkiem” (jak się mawia w sekcji Polskiej BBC) - ale zgodzi się Pan, że najnowszy zbieg okoliczności ma swoją wymowę, zwłaszcza, że z wyjątkiem przedwcześnie zmarłych, nic nie zapowiada, by nie było dalszego ciągu (np. Busza). Dla mnie, kronikarki literatury emigracyjnej, z musu porywającej się na hierarchizowanie, jest to wydarzenie wielkiej wagi, bo w pewnym stopniu oznacza przedłużenie literatury emigracyjnej, bo przecież chcąc nie chcąc jesteście par excellence poetami i pisarzami reprezentującymi tę emigrację i to w stopniu wyższym od wielu lansowanych przez niektóre koła (zwłaszcza w Kraju) wielkości emigracyjnych (Wat!).

Posyłałem jej niekiedy ciepłe jeszcze tomiki moich wierszy.. Po odebraniu „Ziem utraconych” tak do mnie napisała: „To najlepsze Pana wiersze. Jak Staff i jak Wierzyński pisze Pan im później, tym lepiej. Zna Pan zapewne opinie o profesorach niemieckich: najlepsze prace piszą na emeryturze. Myślę, że odnosi się to - ogólnie biorąc - także do poetów a do Pana w szczególności. Gratuluję i zachęcam do ‘Medytacji’, podsumowania grzechów (nie) wielkiej Emigracji i nie bania się Smutku ludzkiego a Smętku narodowego. Balansuje Pan zręcznie między Tradycją a POSTmodernizmem i uchwycił się Pan przed ‘obowiązkiem’ deklarowania wierności Jungowi, Derridzie i Bachtinowi”.

Zdarzało się, że jakiś pojedynczy wiersz spodobał się na tyle, że powodował niespodziewane, obszerne komentarze.

Bardzo mnie wzruszyło „Życie pozagrobowe”. Przystaje do mojej sytuacji („Więcej wśród nas umarłych”), gdy tkwię samotnie i „przecież żyję”, a mam przed sobą raptownie się zwężający margines czasu i blisko terminowe spotkanie ze śmiercią, bez gwarancji, że spotkam się z bliskimi, których widma (fantazmy?) krążą po nocach tak realistycznie, że po przebudzeniu z trudem oddzielam marę od otaczającej mnie rzeczywistości i, mimo wszystko, obcego otoczenia. A przecież nie umiem i nie chcę oddalać się stąd, a że i wiek i stan

zdrowia dyktują spokojną egzystencję, więc siedzę (teraz przy otwartych na ogród drzwiach [...]).

Pani Maria zawsze reagowała na wspomnienie ludzi, których znała. Kiedy zmarł stryj mojej żony, Juliusz Poniatowski, napisała:

Pana Juliusza znałam długo i dobrze. Jeszcze z czasów, gdy pisałam o Krzemieńcu i często jeździłam na Wołyń. A i w Warszawie, gdzie widywałam go najczęściej u tzw. „starego Stempowskiego”. To był wspaniały człowiek.

Kiedy indziej widocznie poskarżyłem się listownie na Iwaniuka, na co nadszedł taki jej komentarz:

Niepotrzebnie przejmuję się Pan Iwaniukiem. To bardzo nieprzyjemny facet. Miałam z nim takie przejście. Przysłał do Biblioteki tom swoich wierszy. W podziękowaniu był błąd maszynowy w nazwisku (na kopercie brzmienie było prawidłowe). Przegapiłam, podpisałam. Zareagował ordynarnym listem, a tak się złożyło, że na krótko przed tym w decydujący sposób pomogłam do przyznania mu nagrody Kościelskich, bo moi Koledzy z Jury wierszy jego (poza Jeleńskim) nie czytali. Złośliwiec zakompleksiony.

Pani Maria raz po raz zachęcała mnie do pisania do rocznika „Antemurale” pragnąc ożywić badania na odcinku ibericów. Okazało się, że nawoływała bez skutku. Sama zaś, znalazłszy się na nowej ziemi zajęła się gorliwie luso-polonikami. Jej mąż Adam Zieliński zebrał dwadzieścia kilka utworów poetów portugalskich dziewiętnastego wieku dotyczących Polski, a wywołanych echem powstania styczniowego. Na próżno usiłowano mnie wciągnąć do współpracy. Usprawiedliwiałem się słabą znajomością portugalskiego i innymi pilnymi obowiązkami. W końcu powstały z tego 34 felietony radiowe p. Marii o luso-polonikach. W „Wiadomościach” natomiast pojawiły się bogato ilustrowane, ciekawe artykuły o Luzjadach. O ile sygnały emigracyjne były niesprzyjające (nie interesował ponoć czytelnika polskiego Camoes), z Polski nadszedł list profesora Stefana Kieniewicza, specjalisty od roku 1868 przyznający, że autor nie wiedział nic o tej fali sympatii dla Polski w Portugalii.

Maria Danilewicz-Zielińska - twórczyni i dyrektorka Biblioteki Polskiej w Londynie, fot. ze zbiorów Stanisława S. Niciei.

Także wydaniu „Mickiewiczian” towarzyszyły opaczne sygnały. Pani Maria w 1991 roku napomknęła, że „Mickiewicziana przeszły bez echa”, ale sądzę, że pozostaną one trwałym świadectwem jej edytorskiego zapału. Nie była to robota wcale łatwa.:

[...] opracowanie ich kosztowało mnie ponad rok życia, ale była to praca emocjonująca i chyba celowa. Dwa dalsze lata pochłonęła walka z drukarniami - absurdalna, bo książka ukazała się tylko pozornie nakładem „Arkad”, a w rzeczywistości sfinansował jej wydanie dr Tomasz Niewodniczański, właściciel opublikowanych obecnie autografów i jeszcze cenniejszego „Albumu Moszyńskiego”, który wejdzie do tomu drugiego, a zawiera robocze wersje wierszy z okresu rosyjskiego, w tym sonetów krymskich. Demonstruje tam Mickiewicz swój warsztat poetycki, wielokrotne nanoszenie poprawek (nie zawsze ulepszeń) itp.

Lata płynęły. Starszy mąż wymagał troskliwej opieki. Lekarz rozkładał bezradnie ręce słuchając opowieści o symptomach choroby i mawiał *idade*, wiek! Pani Maria poczuła, że i ją wysiłek zaczął męczyć, a tyle jeszcze chciała zrobić.

Szczęśliwym pomysłem okazał się mój wypad z Sewilli do Portugalii w roku 1988, kiedy prowadziłem w tym mieście kurs języka hiszpańskiego dla grupy kanadyjskich studentów. Poprzednio odwiedziłem podlizbońską samotnię z żoną i czworgiem dzieci w roku 1975 w sam gorący czas przewrotu w Portugalii, kiedy zbuntowane wojsko i czerwone watahy przewalały się złowieszczo ulicami smarując cudowną biel domów i kościołów czerwonymi gwiazdami, sierpem i młotem. Wydawało się, że padnie demokracja. Tym razem jechałem sam autobusem przez rzadko odwiedzane zakątki Ekstremadury. Przy tej okazji nagrałem z panią Marią rozmowę, a raczej wywiad na temat literatury emigracyjnej. Wydrukował go Giedroyć w „Kulturze” i zapoczątkował całą falę publikacji na ten nagle modny temat. Pani Maria zanotowała całą sprawę wielkodusznie:

[...] wskrzesił mnie Pan swoim wywiadem, bo otrzymałam pod jego wpływem kilka listów, w tym pretensje, że za mało kocham londyński Związek Pisarzy.

Lecz nieubłagany czas zabrał męża. O swoim domu o nazwie *Romazeiras* pisała : „[...] to obecnie jednoosobowy damski klasztor trapistów”. Nie dawała jednak za wygraną. Podjęła inny temat:

Usiłuję pisać wspomnienia. Kujawskie dzieciństwo i młodość jakoś dały się opisać, utknęłam na obrazie Dwudziestolecia, bo im dalej w lata, tym bardziej rozgałęziają się moje sprawy i „geograficznie” powiększa świat. Wcześniej napisane fragmenty o Londynie czekają na włączenie we właściwe miejsca, a całość się nie klei i chyba nie sklei. Giedroyć uważa, że moje życie było (i jest) ciekawe, co wydaje mi się błędną oceną, bo – co zarzucili mi Bednarczykowie – nie mam za sobą doświadczeń zsyłkowych i więziennych. Myślę jednak, że niektóre moje przeżycia i doświadczenia wymykają się szablonom, a samotność sprzyja rewizji ocen o dawnych doświadczeniach życiowych.

Odpowiadając późno, jak sądziła, na mój list napisała:

Tłumaczy mnie, poza karygodnym lenistwem, mój podeszły (?) wiek – przed tygodniem skończyłam 88 lat i sama się dziwię, że jeszcze żyję, czytam, piszę, a nawet występuję w telewizji.

Powróciła też do poprzedniego tematu, do sprawy wspomnień.

Piszę wspomnienia, ale w tej wczesnej brulionowej formie jest to raczej sprawozdanie czy „curriculum vitae” niż obraz subiektywny przeżyć w różnych epokach życia: krajowej (do 1939), francusko-angielskiej i portugalskiej (już 22 lata).

Doczekawszy dziewięćdziesięciu lat przyjmowała los filozoficznie:

Czuję się, „as well as it can be expected” to znaczy łamią mnie kości na zmianę ,źle sypiam, to znow gnębi mnie senność – co usprawiedliwia lenistwo, a margines życia przede mną stale się zwięża.

Nie narzeka na własną sytuację, pociesza innych, którzy szukają u niej pociechy. Po wizycie znajomej, która nie mogła przeboleć utraty matki, do której była bardzo przywiązana, Danilewicz-Zielińska notuje:

Musiałam, chcąc nie chcąc, udawać psychoanalityka i zabijając własne wspomnienie tłumaczyć śmierć jako wolę Bożą, nie omijając nikogo. W moim wieku wymaga to samodyscypliny i unikania analogii.

Szczęśliwym zrządzeniem potrafi jeszcze czytać, co robi z przyjemnością oraz „narkotyzuje się” TV Polonią. Zachwycała się np. oglądając wystawienie „Zemsty”. W sierpniu 1999 odebrała mój list z kolejnym sprawozdaniem z mojego pobytu w Polsce.

Zazdroszczę Panu możliwości częstych wyjazdów, a w szczególności Wilna. Ja nie mogę odwiedzić nawet Włocławka, do którego ciągnie serce, ledwo łązę po domu i serce nawala (zemdlenia), nie nadaję się do podróży samolotami – a tak stąd daleko.

Kartkę napisała regularnym, pięknym pismem ręcznym, którego niewielu ludzi w życiu się potrafi dopracować.

Święta Bożego Narodzenia 2000 roku spędziła u przyjaciół w eleganckim podlizbońskim kurorcie Estoril. Mogła stamtąd podziwiać zmienne, malownicze krajobrazy oceaniczne. Pojechała ze swoją najnowsza książką „Fado o moim życiu”, której egzemplarz miałem w styczniu odebrać. Było to Boże Narodzenie po wodzie. W liście z 12.01.2001 r. już po powrocie do Feijo wspominała ciężki okres pracy bibliotekarskiej w Londynie, który nie pozostawiał czasu na pisanie i że dopiero po przejściu na emeryturę i przeniesieniu się do Portugalii mogła napisać „Szkice o literaturze emigracyjnej” i eseje, które złożyły się na książkę „Fado o moim życiu”.

Nie przeczuwała, że nowy rok zacznie się fatalnym załamaniem się zdrowia i że tragiczny pożar zniszczy część dokumentów jej owocnego życia. Pani Maria, Bogu dzięki, wraca szybko do zdrowia, ale nie może nie być wstrząśnięta niepowetowaną utratą książek i listów. Chciałem wierzyć, że „pustelniczka”, dotknięta tak wieloma próbami i z tej wyjdzie obronną ręką.

Maria Danilewicz-Zielińska zmarła 22 maja 2003 roku w Quinta das Romazeiras w Portugalii (przy. red.).

O Marii Danilewicz-Zielińskiej:

Portugalskie rekonesanse

Portugalskie rekonesanse

Lizbona

Florian Śmieja

Wybierając się przed laty z grupą kanadyjskich studentów na kurs do Sewilli, napisałem o tym zamiarze do Feijó. Odwrotną pocztą przyszła kartka. *„Sewilla blisko - czy nie zajrzy Pan do Portugalii i do naszej samotni”*. Zapraszała Maria Zielińska 31 maja 1988 roku.

Byłem w Portugalii już dwukrotnie przedtem, raz, by zobaczyć Fatimę, o której przetłumaczyłem książkę, a nie znałem miejsca z autopsji. Drugim razem wybrałem się z całą rodziną, żoną i czworgiem dzieci, samochodem z Torremolinos pod Malagą, gdzie mieszkaliśmy przez pół roku w 1975, do podlizbońskiej miejscowości Feijó, z jej polską stanicą, odkąd osiadła w niej zaprzyjaźniona z nami od londyńskich jeszcze czasów Maria Danilewiczowa Zielińska. Była to pamiętna wyprawa.

Na Półwyspie Iberyjskim nastały wówczas dramatyczne czasy. W Portugalii nastąpił przewrót polityczny. W Hiszpanii obserwowano zajścia w sąsiednim kraju ze szczególną troską. Pojechałem do Madrytu z Malagi, bo czekała mnie ważna kwerenda w Bibliotece Narodowej. Akurat w tym dniu w Portugalii nie udała się próba zamachu stanu wskutek czego grupa oficerów, z niedawnym bohaterem gen. Spinolą na czele, musiała się schronić na terytorium Hiszpanii. Popijając czerwone wino z Józefem Łobodowskim komentowaliśmy aktualne wydarzenia i

zamknięcie granicy portugalskiej. Mój rozmówca zauważył przy tej okazji żartem, że cała ta afera doskonale ilustrowała różnicę między charakterem Portugalczyków a Hiszpanów. Podobne wypadki pociągnęłyby w Hiszpanii wielu zabitych, podczas gdy w Portugalii skończyło się na kilkunastu poturbowanych. Pomyślałem, że taka powściągliwość świadczyła dobrze o ludziach. Więc warto było zaryzykować podróż.

Hiszpańskie gazety skwapliwie powtarzały każdą sensację, ale o normalizacji i ponownym otwarciu granicy zupełnie jakoś zapomniały. O ile pamiętam, nieczynne były telefony. Tym niemniej postanowiliśmy zaryzykować i pojechać zobaczyć na własne oczy sytuację i odwiedzić panią Marię.

Spakowawszy rzeczy potrzebne do campingu, ruszyliśmy przez góry oddzielające Malagę od żyznej równiny ciągnącej się po Cordobę, Sewillę i Huelwę. Zostawiliśmy na boku ładne historyczne miasteczko Antequerę z jej dolmenami w bezchmurny dzień marcowy i puściliśmy się do Osuny z jej monumentalnym zamkiem i kościołem oraz dawnym uniwersytetem. Po drodze, w miarę jak się posuwaliśmy, zmieniały się gleby: czerwone mieszały się z płowymi, nieomal białymi, i czarnoziemem. Jechaliśmy przez kraj latyfundiów i mijali ogromne majątki, przeważnie gaje oliwkowe i pastwiska, ale także okazałe łąki zbóż. Przejechaliśmy przez rzekę Guadalquivir, a następnie Rio Tinto i zalew morski, znaleźli się w Moguer, na ziemi Juana Ramóna Jiménez i jego potyckiego osiołka „Srebronia”, a w Palos pokłoniliśmy się pomnikowi Kolumba w miejscu, skąd ruszył on na odkrycie Ameryki. W Huelvie w gaju sosnowym zrobiliśmy postój. Nękały już komary, ale grały świerszcze i była ciepła noc z ogromnym wiosennym księżycem.

Dalej jechaliśmy przez urocze gaje eukaliptusowe, łąki kwitnące i dorodne łąny pszenicy już w kłosie.

W Ayamonte załadowaliśmy się na prom, którym przeprawiliśmy się przez szeroką rzekę Guadianę do Villa Verde Ficalho. Tam, po skrupulatnej inspekcji celnej, wpuszczono nas do Portugalii, a my ochoczo ruszyliśmy wśród łagodnych pagórków na północ.

Od momentu wjazdu rzuciła nam się w oczy ogromna ilość plakatów propagandowych i napisów na murach i ścianach, na drogowskazach i mostach, na balustradach, kościołach i domach. Te slogany i niezdarnie malowane

emblematy - najczęściej sierp i młot, gwiazda albo pięść zaciśnięta - czerwoną farbą kalały jasną biel zabudowań, świadcząc dobitnie o kulturze sprawców. No, ale były one symptomem politycznej walki, wielkiej szansy komunistów, by przechwycić władzę po epoce dyktatury. Zalegalizowane nowo powstałe partie miały się różnych sposobów, by zdobytej rewolucyjnie władzy nie oddać, a za miesiąc przy urnach wyborczych przypieczętować stan posiadania. Ponieważ w kraju istniał znaczny analfabetyzm, wiedziano, że wyborca będzie głosował na symbole, stąd więc ten pęd do unaocznienia tych wszystkich groźnych idei.

Jechaliśmy krajem biednym i słabo zaludnionym. Stepy, lasy, oliwki, niekiedy lasy eukaliptusowe. Czasem spośród zieleni wyskakiwała bielutka miejscowość, jak np. Merola. Kiedy skończyły się pagórki, a zaczęła żyzna, zielona równina, pokazało się na wzgórzu miasto Beja.

W tamtejszym klasztorze zwiedziliśmy muzeum z pamiątkami po matce Mariannie Alcoforado, domniemanej autorce słynnych „Listów portugalskich”, opublikowanych w Paryżu w 1669 roku pięciu listów miłosnych tłumaczonych na wiele języków, m.in. na polski przez Stanisława Przybyszewskiego. Aczkolwiek udowodniono w ubiegłym wieku, że ich autorem był w istocie pisarz francuski, a nie żadna portugalska zakonnica. Kustosz muzeum opowiadał o autorce listów miłosnych, „której sława obiegła świat”. Nie oponowałem. Stałem bowiem w miejscu, gdzie żyła legenda, a legendy bywają piękniejsze niż rzeczywistość. I trwalsze.

Przez przemysłowy Setubal dotarliśmy do peryferii Lizbony, do stóp wspaniałego mostu, ongiś noszącego imię Salazara, teraz 25 kwietnia.

Aczkolwiek anonimowy polski podróżnik z 1595 roku zanotował, że Lizbona to *„jest miasto wielkie nad rzeką Tagus...Ma port która to rzeka czyni i w wielkości i w możności w zacności najprzedniejszy we wszystkim chrześcijaństwie”*... to niespodziewanie dodał, że *„lud w tym mieście bardzo bogaty, ale samo miasto plugawe, ciemne, ciasne”*. Był on bez wątpienia zbyt surowy. Bo Lizbona to miejsce o wielkich tradycjach, które już przez Rzymian zostało wyniesione do godności miasta. Fenicjanie, Kartagińczycy, Rzymianie, Wizygoci i Arabowie poznali się na strategicznym jego położeniu, a w 1147 roku zdobył je pierwszy król Portugalii, Alfonso Henriques.

Lizbona, Klasztor Hieronimitów.

Dziś jest to nowoczesna stolica o ponad milionie mieszkańców. Z dawnych zabytków architektonicznych, oprócz zamku, katedry i klasztoru Hieronimitów, niewiele przetrwało pamiętne trzęsienie ziemi. Śródmieście zostało dlatego gruntownie przebudowane. Rozciągnięte na siedmiu pagórkach miasto zachwyca przepięknymi widokami, które z każdego miejsca biegną aż po lazur Tagu szerokiego jak morska zatoka. W Lizbonie uczciliśmy jeden z bardziej cenionych pomników architektury manuelińskiej, wieży w Belen, w której więziono m.in. gen. Bema, i pomnik postawiony dla uczczenia pięćsetlecia księcia Henryka Żeglarza, inicjatora epopei wielkich odkryć portugalskich zaznaczonych na ogromnej mapie świata - idzie się przez nią do pomnika stojącego na samym brzegu.

Chodziliśmy uliczkami, oglądając wszędzie zeszecone plakatami wyborczymi i nabazgranymi napisami budynki. Wszędzie można było nabyć cały asortyment „nowych dewocjonaliów”: podobizny Marksa, Lenina, Mao Tse-tunga i Che Guevary na broszkach, lusterkach, popielniczkach. A obok tego zatrzesienie publikacji pornograficznych na każdym kroku, co wyglądało w tym kontekście iście groteskowo.

Oddychaliśmy niemiłą atmosferą nasyconą jakimś oczekiwaniem i czymś niewiadomym, a równocześnie łagodzoną miękkim charakterem Portugalczyków, którym zazdrościliśmy miłego zwyczaju zamykania sklepów i biur w porze obiadowej, tak że ludzie mogli się przechadzać po chodnikach lub grzać na słończku w niespodziewanej sielskości.

Po drugiej stronie rzeki, w zaszytym wśród drzew i krzewów uroczym domku o podwórzu okolonym pachnącymi frezjami, odnaleźliśmy Marię i Adama Zielińskich. Ich siedziba, pełna książek, obrazów, sztychów i starych map Polski, stanowiła istny przybytek polskości w samym sercu Portugalii. Długoletnia i dynamiczna kierowniczka Biblioteki Polskiej w Londynie, redaktorka, pisarka i krytyk, tam znalazła schronienie i nowy warsztat pracy, gdzie mogła kontynuować wierną służbę dla polskiej kultury. Mąż jej, od lat zbierający teksty ilustrujące polsko-portugalskie stosunki kulturalne, przygotowywał je do druku.

Zgotowano nam wspaniałe przyjęcie, a nasze dzieci poznały smak staropolskiej gościnności dworku polskiego, kiedy na stół wjechała cenna zastawa i rodzinne

srebra.

Maria Danilewicz Zielińska

I tak, mimo niepokojów i politycznych ruchawek, wizyta się odbyła spokojnie, a po niej wróciliśmy do Hiszpanii zadowoleni, że nie stchórzyliśmy, a może zawieźliśmy nieco otuchy obłązonemu krajowi, w którym zaroilo się nagle od najróżniejszych zawodowych talibów lewicy z całej Europy.

Istotnie, nadchodziły z Feijó słowa kojące: *„Żyjemy nadal spokojnie, burze przechodzą bokiem, a chwilami rozjaśnia się - niestety, na krótko, bo jak na taśmie fabrycznej nadjeżdża natychmiast jakaś nowa sensacja”*. Do listu państwo Zielińscy dołączali, zaproszenie mające się powtarzać w dalszej korespondencji: *„Ciągle jeszcze mam nadzieję, że na trasie dalszej wędrówki znajdzie się znów Portugalia i Feijó”*. *„A może będą Państwo wracać przez Lizbonę i Feijó”?*

Rok później pani Maria donosiła z ulgą:

Bardzo się tu uspokoiło, choć nie jest to powrót do tego, co było przed kwietniem 1974 - już prawie dwa lata temu. Zaczęły się trudności ekonomiczne, ale jakby już przezwyciężane. Pojawiają się nawet lekko wystraszeni turyści. A pogoda na medal: kwitną mimosy, storczyki, kliwie itd.

Sewilla

Drugi rekonesans również zaczął się w Sewilli, która wyprawiała barwne, kryte wozy pątników na doroczną ferię El Rocío. Kątem oka mogłem jeszcze dostrzec uroczystości ślubne rodziny księcia Alba, przystrojoną w czerwone dywany katedrę, ponad tysiąc gości, śliczne konie, a niedługo potem pola słoneczników, pastwiska i gaje oliwkowe, wspaniałe zamek warowny w Aracena. To kresy Hiszpanii i bezludzie, rzadko odwiedzane zakątki Ekstremadury, gdzie rodzi się odrębność. Mnożyły się ufortyfikowane miejscowości wśród dębów korkowych na szczytach górskich Cortegana, Aroche, a wszędzie bociany i chmary jaskółek. Na granicy w Ficalho napis głosił, że było jeszcze 238 km do Lizbony. Dzień był

przepiękny, ciepły i pełen rozśpiewanego ptactwa. Autobus szybko dotarł do Beja po przejechaniu przez rzekę Guadianę. W Gradola postój wśród sosen i dębów korkowych, eukaliptusów, ziemia żółta, też urodziwa. Nad wysoką basztą zamku w Alcacer du Sol latały bociany, inne brodziły na polach ryżowych, blisko już Setubal i cel wyprawy. Zobaczyłem Lizbonę w nocy, tłumy wracały do domów. Kwitnące jacarandy zlewały się z delikatnym zmierzchem łagodnej portugalskiej nocy. W centrum znowu pamiętane budynki ukazujące egzotyczną architekturę o orientalnym smaku, miasto, symbioza rzeki i zboczy o bujnej roślinności, morze czerwieniejącej jeszcze dachówki i potężny pomnik Chrystusa błogosławiącego miasto zza rzeki. To z tego idyllicznego miejsca szły morskie zwiady na wszystkie oceany. Miasto ciche nad spodziewanie, żadnych nie było słyhać klaksonów...

Nie tak łatwo było znaleźć Quinta das Romazeiras, zaszyty w zieleni dom, biały, o romantycznej nazwie, ale na bezimiennej ulicy. Kto w końcu dotrze do niego, będzie miał niespodziankę: nagle oaza polskości, serdeczność, gościnność, pamięć. Na nowo zachwycają ściany obwieszane historycznymi mapami, półki pełne książek. Bo to nie tylko świątynia polskiej literatury, ale i jej kuźnia, a mieszkańcy tego domu to nie tylko miłośnicy i kustosze, ale również pomnożyciele i propagatorzy.

To tu w 1974 roku Maria Zielińska zaczęła pisać „Szkice o literaturze emigracyjnej”. Ale temat nurtował ją już od dawna. Pierwsze ślady w druku możemy znaleźć w tekście opublikowanym w „Kontynentach” (w numerze marzec-kwiecień 1961 roku), skróconym wykładzie „Rzut oka na literaturę emigracyjną”, przygotowanym dla Polskiego Uniwersytetu na Obczyźnie. Tym tekstem rozpoczęła bez mała pół wieku wiernej służby kronikarza tej literatury.

Tymi słowami zaczęła swój wykład:

Literatura emigracyjna, której losom i obecnemu kształtowi poświęcić mam obecny wykład, jest naturalną konsekwencją wielkiej tragedii narodowej, której początkiem były wydarzenia z wczesnych godzin rannych 1-go września 1939 r.

Dalej autorka zastanawia się nad samym terminem, który należało ukuć i obronić.

Określenie „literatura emigracyjna” jest jednak doby znacznie późniejszej. Do cofnięcia uznania Rządowi Polskiemu w Anglii w roku 1945, nie był w ogóle używany i mówiło się powszechnie o „literaturze Polski walczącej”, wychodząc z

założenia, iż oficjalnie zachowana została ciągłość działania instytucji państwowych. Dalszy obrót wypadków sprawił, iż coraz szerzej zyskiwał obywatelstwo termin „literatura emigracyjna”, rozciągany wstecz na całokształt polskiej produkcji literackiej poza krajem od września 1939 r. Nie jest to termin idealny czy dokładny: raczej termin umowny, powszechnie używany na określenie całokształtu piśmiennictwa polskiego poza krajem i w nielicznych tylko wypadkach kwestionowany.

Nie zawsze łatwo powiedzieć, kto solidaryzował się z emigracją. Od roku 1939 liczymy więc początki literatury emigracyjnej. Opierała się ona najprzód na czasopismach i antologiach, a w końcu na tomach poezji i prozy. Przewodzili jej pisarze już z pewnym dorobkiem, ale z czasem dorosli debiutanci, wreszcie pokolenie, które dopiero poza Polską zaczęło pisać.

Maria Danilewicz Zielińska, fot. arch. KUL.

Pani Maria zajmowała się więc tym wielkim tematem od ponad dwudziestu pięciu lat, kiedy znalazłem się w jej domu po raz drugi. Oglądając zasłużoną pracownię i podziwiając jej twórczynię, pomyślałem, że nadarzyła się rzadka szansa, by z okazji spotkania uczcić długotrwały wysiłek i nagrać rozmowę. Pani Maria była trochę zaskoczona propozycją, ale zgodziła się porozmawiać i tak powstała zaimprovizowana wymiana zdań pt „Wczoraj i dziś literatury emigracyjnej”. Nagraną rozmowę zabrałem z sobą za Atlantyk i przepisałem na maszynie.

Przeszło mi także przez myśl, że zbliżało się pięćdziesięciolecie literatury polskiej poza krajem i że wpływ tak znacznego okresu czasu uzasadniał baczniejsze spojrzenie na aktywność tak wytrwałą.

Odpowiadając na moje pytania, Pani Maria przypominała, że była w pierwszym rzędzie historykiem literatury, a dopiero potem bibliotekarzem. Zaznaczyła, że termin „literatura emigracyjna” nie uważała za ścisły, bo najpierw mieliśmy do czynienia z literaturą Polski walczącej, a następnie z literaturą wolnego słowa, z literaturą poza cenzurą.

To okres wojenny umożliwił powtórny debiut skamandrytów, których wiersze czytano z entuzjazmem. Awangarda zaś była skąpo raczej, a więc niedostatecznie reprezentowana przez Jerzego Pietrkiewicza. Dobrze zapowiadający się poeta

Stefan Borsukiewicz zginął młodo. Wielką popularność zyskały wtedy antologie twórczości żołnierskiej.

Następnie zainteresowanie zaczęli budzić młodzi twórcy: Zofia Romanowiczowa oraz Tadeusz Nowakowski. Rok 1951 to żniwo Instytutu Literackiego w Paryżu, który wraz z zeszytami „Kultury” zaczął przynosić wybitne teksty Miłosa. Gombrowicza, Herlinga-Grudzińskiego i Mieroszewskiego. W Londynie wznowione „Wiadomości” stanowiły ośrodek życia literackiego wraz z inną prasą i wydawnictwami takimi jak, Veritas, Oficyna Poetów i Malarzy i niespodziewanym zjawiskiem: grupą poetycką, która stanowiła pewne novum na mapie emigracyjnej. Pani Maria była zdumiona pojawieniem się w kilkanaście lat po wybuchu wojny, poza Polską, grupy młodych pisarzy niewiele, albo nic nie pamiętających z dwudziestolecia, a próbujących nawiązać do polskiej tradycji kulturalnej. Z czasem zaczęli odchodzić seniorzy, upadały pisma.

Równocześnie jednak twórczość krajowa zaczęła się zazębiać z emigracyjną. Za granicą zaczęto drukować teksty powstałe w Polsce, rozbudowano wydawnictwa podziemne, powstał drugi obieg.

I tak literatura emigracyjna zaczęła ustępować literaturze wolnego słowa współtworzonego przez emigrację i kraj. Zjawisku temu, sądzi Zielińska, nie towarzyszył jednak wspólny język, co spowodowało konflikt międzypokoleniowy.

Aczkolwiek nie życzyła sobie dożyć kresu paryskiej „Kultury” trafnie nie dostrzegając następcy wśród nowo powstających czasopism za granicą. Druga emigracja niepodległościowa miała się okazać jedyną i nie do zastąpienia przez różnych mało fortunnych uzurpatorów wywodzących się z najbardziej nieprawdopodobnych kręgów.

Kiedy wysłałem rozpisany tekst naszej spontanicznej rozmowy, otrzymałem list datowany 7 sierpnia 1988. Pisała w nim o tekście wywiadu:

Wydał mi się interesujący, ale wymaga oszlifowania i uzupełnień po przemyśleniu ewentualnych reakcji na moje pewne osądy. Zabiorę się do tego, gdy tylko uwolnię się od terminowych zobowiązań tj. – jak myślę, w końcu sierpnia. [...]

Przed otrzymaniem tekstu wspomniałam Giedroyciowi o nagrany przez Pana wywiadzie i pytałam, czy by go interesował. Nie mam jeszcze odpowiedzi. Na

drugim miejscu postawiłabym „Puls”, „Orzeł” ma inne terms of reference i jakoś się nie rozkręca, mimo dobrych intencji grona ludzi z Walczakiem na czele.

Wygląda z powyższego, że o tym liście Pani Maria zapomniała, bo 23 września napisała następny, biadając w nim nad swoją opieszałością:

ze wstydem konstatuuję, że wysłał Pan pracowicie przepisany tekst wywiadu już 25 lipca - a ja odpowiadam po dwu miesiącach...

Po odrzuceniu pierwszej wersji wywiadu doszłam do wniosku, że 1. jest zbyt długi, 2. że się rozłązi tematycznie, 3. że zawiera zbyt dużo danych informacyjno-bibliograficznych łatwiej dostępnych w „Szkicach” i „Literaturze wolnego słowa”. W załączeniu wersja skrócona. Pyta Pan komu ją wysłać? Na sygnał, że wywiad taki został nagrany, Giedroyć nie zareagował - może zrozumiał, że otrzyma tekst w przyszłości i wtedy się wypowie? Gdyby nie „Kultura” to „Puls”, „Kontakt” (Jacek Bierezin) ewentualnie „Pamiętnik Literacki” Garlińskiego. Z „Orłem Białym” mam złe doświadczenia - zresztą możnaby równie dobrze złożyć maszynopis do dziupli w Vancouverze....

Niebawem mogłem meldować do Portugalii w liście z 10X. 1988:

Ogromnie się ucieszyłem otrzymawszy wczoraj poprawiony tekst rozmowy, bardziej zwartej i lepiej ukierunkowanej. Zrobiłem kopię i natychmiast pchnąłem ją do Giedroycia z adnotacją, by sygnalizował, jeśli nie chce drukować.

Kiedy wywiad ukazał się w numerze 1 (496) - 2(497) 1989 roku, napisałem do Feijó:

Z wielką przyjemnością zobaczyłem w <Kulturze> wywiad, który moim zdaniem, rozlegnie się zasłużonym echem i dobrze się stało, że się do Pani wybrałem i przyczyniłem do wydobycia tej wypowiedzi na pięćdziesięciolecie. Przypuszczam, że Pani również już (ma) przyjazne sygnały. Tak więc od czytelników i od siebie dziękuję za poświęcony czas, a wiem doskonale jak z nim u Pani krucho.

Nie trzeba było długo czekać na reakcje czytelników. Na pocztówce z 6 maja 1989 roku pani Maria entuzjastycznie donosiła:

...wskrzesał mnie Pan swoim wywiadem, bo otrzymałam pod jego wpływem kilka listów, w tym pretensje, że za mało kocham londyński Związek Pisarzy... a nowojorski 'Tyg.Polski' (Julita Karkowska) i Barbara Toruńczyk życzą sobie mojej współpracy. Najwyraźniej wprowadza mnie Pan w świat!

Ja z kolei w liście z 30 sierpnia 1990 odpowiedziałem z dumą:

Bardzo się cieszę, że "zmusiłem Panią" do tego wywiadu i tak powstał wspaniały tekst. W Polsce bez końca ukazują się konspekty, panoramy i historie literatury emigracyjnej. Trochę mnie te akcje niepokoją, bo oto pozwoliliśmy, by o tej materii pisali ludzie postronni, nie znający terenu z autopsji. Skarżył się Tadeusz Nowakowski, że np. w Wolnej Europie obsadzonej przez nowych ludzi bardzo już jest trudno cokolwiek o dawnej emigracji umieścić. Trzeba by się jeszcze zmobilizować i dorzucić do ogólnej wiedzy te elementy, które tylko nam są znane. A przynajmniej powinniśmy zostać partnerami na tym polu dociekań.

Maria Danilewicz Zielińska, fot.
Archiwum Emigracji.

Pani Maria należała do osób, które żywo interesowały się emigracyjnym narybkiem literackim. Mówiła ciepło o jego wyjątkowo trudnym starcie, kalekim dzieciństwie, braku polskich szkół, wzrastaniu wśród obcego społeczeństwa. Pierwsze kroki śledziła z sympatią, zachęcała, chwaliła, broniła, nierzadko uzyskując w zamian aroganckie i obraźliwe repliki swoich pupilów.

Pamiętam, że bardzo się radowała z sukcesów debiutantów „oderwanych od elementarza” jak napisała o pamiętających wczesne lata i opisujących je piękną polszczyzną młodych. Taką pociechę znalazła w twórczości Hanny Świdorskiej (ur.1930), wywiezionej na wschód w wieku 9 lat, która pod pseudonimem Janiny Kowalskiej napisała o swoich przejściach w przejmujących „Moich uniwersytetach”. Jej kolejna książka „Pogranicze” znakomicie pokazała współzycie polskich rodzin wojskowych, które osiedliły się w Walii, z zasiedziałą

ludnością lokalną. Pod nazwiskiem Grażyny Nowak Świdorska wydrukowała w „Kulturze” kilkanaście „Listów z Londynu” oznaczających się bystrym zmysłem obserwacji i ciętym językiem. Także „Teki Historyczne” drukowały jej prace. Sądzę, że historyczka z wykształcenia a bibliotekarka z zawodu (dłuższy staż w bibliotece British Museum), chętnie by na emeryturze myszkowała w doskonale sobie znanych archiwach brytyjskich i zasilala z pożytkiem „Teki Historyczne”, gdyby nie uciążliwe osłabienie wzroku, a także nieszczęśliwy wypadek drogowy, najechanie przez motocyklistę, który ograniczył jej mobilność.

W którymś z listów do Pani Marii wspomniałem jej wielką życzliwość dla młodych poetów londyńskich.

Przyszłedl świeży zeszyt „Kultury” i nowy dowód Pani pamięci i przychylności dla naszej grupy. A pamiętam, że nieraz musiała Pani czytać i słuchać wielkich głupstw wypisywanych we wczesnym okresie. Ktoś tam wymądrzał się, że Mickiewicz to żaden poeta, że „Wiadomości” zupełnie do niczego. Pisaliśmy nieraz z wyżyn małego doświadczenia i młodzieńczego zadufania. A i Pani za wyrozumiałość i stałą zachętę odpłacano nie zawsze dobrą monetą. Nie wiem, czy już jesteśmy wolni od wszystkich niedobrych nawyków, od próżności podbijania własnego bębena, sitw celem windowania siebie, jakby nie wierząc w wartość samej twórczości... Bo czy potrzebny jest hałas wokół dobrego dzieła? Ale może to, co mówię odnosi się do idealnych układów, a w życiu ktoś chce odwoływać się do „późnego wnuka”.

W ostatnim do mnie liście, już po fatalnym pożarze, o którym nawet nie wzmiankuje, wyznaje „Londyn wspominam z mieszanymi uczuciami” i choć dalej autorka mówi tylko o wytężonej pracy bibliotecznej, wtajemniczeni pamiętają, że wyjazd z Anglii ciężko przeżyła. Ostatecznie zdecydowała o nim narastająca animozja niektórych członków zarządu POSK-u i ustawiczne nieporozumienia z Radą Biblioteczną, z którą musiała wiecznie wojować, stojąc na straży interesów Biblioteki Polskiej.

Zamieszkawszy trochę na uboczu w Portugalii, nie była dosłownie odcięta od świata. Z początku bywały wyjazdy za granicę, do Londynu czy Szwajcarii, do Paryża. Były ciągłe wizyty ludzi z Polski i ekip telewizyjnych. W roku 1993 tryumfalnie doniosła: „W maju był oficjalnie Wałęsa – rozmawiałam z nim...o gwarze naszych wspólnych stron rodzinnych, Kujaw! Hear, hear!...”

Ale z czasem, po śmierci męża i uciążliwych przypadłościach choroby i starości, słowa samotnia i pustelnia zaczęły nabierać właściwej, okrutnej wymowy. Na parę lat przed śmiercią feralny pożar domu i niepowetowana strata książek i listów wstrząsnęły nią okrutnie. Wyglądała na próżno przyjaciół. Kurtuazyjne zwroty powtarzane w listach: *„Dużo czasu upłynęło od naszego spotkania w Portugalii i myślę, że w tym roku wybierze się Pan znowu do Hiszpanii i przy okazji zawadzi o nasz ermitaż”* czy *„Wzdycham, by w drodze powrotnej do Kanady wypadł Panu przystanek w Lizbonie i serdecznie do Romazeiras zapraszam”*, brzmia dziś nie jak okolicznościowe uprzejmości, ale jak rozpaczliwe wołania człowieka-emigranta skazanego na życie bez ludzi. Jeszcze teraz przejmująco brzmi zaproszenie do Feijó, *„gdzie jest Pan zawsze najmilej widziany. Tkwię tu kamieniem, zawsze obecna”*.